

v Ljubljani kakih 20. Puranov in gosi Slavonci v glavnem niso prodajali... ampak zamenjavali za rabljeno obleko in obutev.“

In to je Tomačevska zgodba Boga Jakopiča: “V Tomačevem (nekdaj vas pri Ljubljani, zdaj predmestje) je pred mnogimi leti bila slovesna polnočnica. Tako so pripovedovali starejši ljudje. Na kor je k polnočnici prišla tudi mlada pevka, ki je bila zelo ošabna. Kolikor se spominjam, je bila zapela neko staro božično pesem, v kateri se ponavlja refren: ‘Ne morem, ne morem, ne morem začeti – je rojen, je rojen, je rojen na svet.’ Pa se v cerkvi oglasi že dobro okajeni kmet: ‘Ti, če ne moreš začeti, pa tiho bodi!’”

Tanja Tomažič 373

Gian Paolo Gri: *Tessere tela, tessere simboli : antropologia e storia dell'abbigliamento in area alpina*, Udine : Forum, 2000, 284 str. : ilustr.
(Testi e saggi / Forum ; 5)

Gian Paolo Gri je profesor na Filozofski fakulteti v Vidmu, kjer predava kulturno antropologijo. V knjigi *Tkanje platna, tkanje simbolov, Antropologija in zgodovina oblačenja na alpskem območju* je objavil več tematskih sklopov oz. esejev, ki so bili že izdani v različnih revijah od leta 1982 do leta 1999. Ta poglavja so sledeča: Obleči identiteto. Oblačenje in ljudska noša v Valsesii; Dialekti oblačenja. Noše tridentinskega območja na akvarelih (1826–1833) Carla von Lutterotti-ja; »Oblačiti se na način drugih«. O ljudskih oblačilih v Benečiji (Venetu); Lan in tekstilna tradicija karnijskih gora; »Tki in molči«. Predice s Piana, v Karniji (18. stol.); Tkalci v Karniji. Poklicna kultura in prenašanje tehničnega znanja; *Berkn-* tkati, v Zahre / Saurisu; Noše na razglednicah. In nekaj opazovanj o ponovnem obujanju in preučevanju ljudske noše; Cvetoče srce; Bale narediti dragocene. Vezenje in čipka v tradicionalnem oblačenju v Furlaniji; Peti o obleki. Sistem tradicionalnega oblačenja: simbolični vidiki; Dragoceni ornamenti. Vidiki in problemi na vzhodnem alpskem področju; Čipke in pragi.

V večini prispevkov se avtor spoprijema s problemom virov in njihovo stalno kritiko, saj je bila prav oblačilna kultura večinskega prebivalstva v 20. stoletju področje mnogih stereotipov in folklorizmov. Veliko stereotipov je nastalo v tako zgodnjem času (tudi v 19. stol.), da jih je v virih zelo težko razločevati od resnice. Za preučevanje noše so zato zelo koristni ikonografski viri iz 18. stol., ko so v Napoleonovem obdobju v stilu vprašalnic raziskovati ljudsko kulturo. V okviru teh pobud so nastajale tudi grafike o oblačilni kulturi prebivalstva, žal pa so v glavnem obsegale le praznično opravo. Zato so posebno za odkrivanje odnosa nosilcev do oblačil samih dosti bolj koristni ustni viri. To so v bistvu

sekundarni viri, ki pa nam povejo dosti več o razlogih, zakaj so ljudje določen del oblačila obdržali in drugega opustili. Avtor se spoprijema tudi s stereotipi na samem terenu, ko so bili ljudje za svoj kraj prepričani, da so le tam nosili določeno barvo ali klobuk.

Ob obravnavanju akvarelov iz 18. stol. avtor izrazi svoj pogled na vzroke za spremembe v oblačenju, katerim so botrovale zelo konkretne okoliščine: ekonomske in socialne razlike po področjih, npr. med ravnino in gorami, tehnologija, manufakture, migracije na širšem teritoriju, različno oponašanje prestiža oz. osvajanje statusnih simbolov. Tudi različni pomeni obleke (magični, socialni, starostni) so prispevali k temu, da so se različni deli obleke različno spreminjali. Raziskovalci pa so do petdesetih in šestdesetih let 20. stol. obravnavali noše statično kot uniforme.

Stari beneški pregovor pravi, da je treba jesti po svoje, oblačiti se pa na način drugih. V 19. stoletju je v načinu oblačenja prišlo res do veliko sprememb: hlače so postale daljše, pojavili so se kupljeno blago, spodnje perilo in dežnik. Ljudje so postali bolj mobilni, več so migrirali, tudi zaradi vojn in služenja. Obleke so postajale čedalje bolj temne, ljudje so hoteli biti z novimi materiali čim bolj podobni višjim slojem (čeprav je morda blago le cenena imitacija). Tudi besedo »drugi« so ljudje s časom dojemali drugače: prvotno so bili »drugi« sovaščani, potem pa je to vlogo prevzel prostor izven skupnosti: mesto, moda, časopisi, trgovine.

Kar štiri prispevke pa namenja avtor lanu in tradiciji tkanja v Karnijskih Alpah. Karnijci so bili znani po svojem kramarstvu. Beneško blago so prodajali na obeh straneh Alp, na jadranskem območju in v Podonavju. Leta 1679 so Benetke iz strahu pred kugo dale popisati v Karniji odsotne prebivalce. Izkazalo se je, da so bili na severu Karnije pravi kramarji, na jugu pa tkalci in krojači ter specialisti za s tem povezano orodje. V Alpah so imeli namreč ljudje navado, da so dali domačo prejo v tkanje profesionalcu. Tako so se nekateri Karnijci tudi preselili v dolino in odprli tam svoje trgovine, drugi pa so tam delali devet mesecev, ostala družina pa je doma kmetovala. O tem pričajo tudi župnijske mrliške knjige. Ta poklic je bil tako rekoč tipičen za Karnijce, saj je pomenil na Tridentinskem, v Istri in na Kranjskem izraz karnijec – carniél skoraj izključno tkalec.

Na Karnijskem območju je delovala manufaktura Linussio, zanjo so delale celotne vasi, bodisi moški – tkalci bodisi ženske – predice. Surovino so uvažali iz Lombardije, s Koroškega, Kranjskega, iz severne Nemčije, preko Benetk pa iz Sirije in Egipta. Manufaktura je takrat znala izkoristiti človeški – poklicni potencial. V 19. stoletju je tkalstvo polagoma propadlo zaradi prihoda industrijske revolucije. Vseeno pa se nam iz vsega tega kaže dinamična slika mobilnosti materiala, ljudi, tehnologije in proizvodov. S to dinamiko pa je ostala povezana tudi statična institucija ženske večerne preje, ki se je vklopila v novo dogajanje. V beneškem delu Furlanije je delovalo leta 1766 približno sto tisoč predic. Zimska preja je predstavljala svojevrstno dogajanje že v 16. stol., ko je bila tarča reform,

saj ji je pogosto sledil ples s fanti in godci. V 18. stoletju se je že pojavila romantika, tako da so se za prejo začeli zanimati višji sloji, seveda s svojega zornega kota. Vseeno pa obstajajo v nasprotju z mitom o lepoti preje tudi pesmice, v katerih so žene izražale njene neprijetnosti (zlasti deformacije prstov in ustnic).

Predice so bile v glavnem starejše žene, ki so za to imele več časa. Poleti so delo vse prekinile. Plačevali so jim v blagu, živilih, tkaninah, z njimi so plačevale dolgove in najemnine. Plačilo je bilo izredno nizko.

Tkalci so oblikovali pravo poklicno kulturo, ki je zavzemala široko področje tehničnih znanj, socialne vidike, specializacije, specifično uporabo telesa, časa in prostora, delitev dela, stereotipe, tabuje, pripovedi, pesmi, praznovanja in zavetnike. Barve so bile njihova velika skrivnost, ki so jo prenašali le redkim in še to v glavnem ustno, saj so bili postopki precej komplicirani glede na njihovo stopnjo pismenosti. Znali so brati in so to počenjali med delom, tako da so jih ljudje hodili poslušat. Njihove pesmi so tehnologijo tkanja uporabljale za metafore ljubezni, življenja in spolnosti. Ti motivi so prisotni v skoraj vseh kulturah. Statve so večkrat antropomorfizirane, tkanje predstavlja vesolje, usodo. Po njih so si tudi razlagali sanje.

V Zahre – Saurisu je še danes prisotna nemška manjšina. Pri njih je znanje o tkalstvu še ohranjeno, saj so še dolgo sami tkali za svoje potrebe. Na splošno so se drugače odločali kot ostali Karnijci: z manufakturo niso sodelovali, migrirali so v nemške kraje, tudi vajence so pošiljali le tja. V 17. stoletju so izbirali iste kraje kot Karnijci, bili pa so zadnji, ki so opustili ta način preživljanja.

V 19. stoletju se je pri višjih slojih pojavilo zanimanje za oblačila kmečkega prebivalstva in začeli so iskati v njih arhaizme (npr. »feničansko kapo«). Še posebej so iskali identifikacijske podrobnosti za vsak kraj. Skratka: obleko so ocenjevali s pozicije opazovalca, ne pa s strani nosilca. Avtor je pred časom opazoval tiste, ki so se oblekli v noše v severni Italiji: v etnografskih muzejih, člane folklornih skupin, nosilce pojava folk–revivala, hostese na razstavah in sejnih (posebno obrtnišva in kmetijstva), natakariče, mis etap športnih prirediteljev, receptorke na kongresih (posebej medicinskih, tudi strankarskih), sodelujoče na procesijah, šagrah, političnih praznikih, domoljubnih slovesnostih (v konkurenci z mažoretkami), v filmih, dialektalnem gledališču, ohceti, programih lokalnih televizij. Te noše so izvrstno vključene v današnji svet in pokrivajo potrebe po različnosti. Tako so tudi mnoge folklorne skupine poskrbele za svoje razglednice, te pa so pod avtorsko zaščito. Ambientacije so v »tipičnih« delih vasi, v tipizirani hiši in v idiličnih delih okolice. V glavnem so nastopajoči v dejavnosti pogovora ali domačega oz. kmečkega dela, nekateri pa igrajo rituale. Zanimiva je (ne)zastopanost določenih predmetov oz. živali: ovce so, ni prašičev ali kokoši, grablje so, ni lopate, delo na travniku je, ni pa dela na njivi itd. Naposled pa pridemo do stilizacij: dekleta grabijo seno v poročni obleki ali plešejo na trgu v žalni obleki.

Lokalna identiteta se tako izraža na podlagi obleke: istočasno si lahko pripadnik družbe Cocacole in družbe ognjišča. Za potrebe današnjega človeka

je dovolj, da noša izgleda resnična. Goli funkcionalistični pristop bi tu imel probleme pri razločevanju resničnega od ponaredka, s procesi transformacij in hierarhijami funkcij. Za celostno rekonstrukcijo fenomena noše je nujna kritika virov.

376 Avtor se je spoprijel tudi z zgodovino čipke in vezenja v tradicionalnem oblačenju v Furlaniji. Raziskal je tipologije in čas uvedbe čipk v predindustrijski Furlaniji. Vključil je tako kmete kot tudi kmečke obrtnike, podeželsko in mestno malo buržuazijo. Izdelovanje čipk je bilo marginalno delo za ženske, kot je razvidno iz arhivskih virov o notarskih zapisih bal, pa je bilo vanj vključenih veliko žensk. Redkokatera je živelala samo od tega, večinoma je bilo to domena samostanov in domov za ostarele. Z ikonografskih upodobitev lahko spoznamo od perila le oblačila, medtem ko hišno perilo ni upodobljeno. Tudi terminologija je pri notarjih neenotna in nenatančna.

V poglavju o ljudski pesmi je avtor analiziral simbolne vidike v sistemu tradicionalnega oblačilnega sistema. Spustil se je v notranje pomene določenih oblačil. Pesmi je namreč zelo težko datirati, poleg tega pa v njih ni podrobnejših opisov. Moški klobuk večkrat nadomešča fanta ter ženski predpasnik dekle, kar nam kaže na določeno erotizacijo delov obleke. Tako se tudi odvija dogajanje v zvezi s predpasnikom: dvigniti ga je pomenilo imeti spolni odnos, to da se krajša, pa da je že nastopila nosečnost.

Po zapuščinskih inventarjih je Gri zasledoval tudi nakit in vrste okrasja, večkrat pa je naletel na nedosledno terminologijo. Nekatere vrste nakita so imele poleg krasilne in dedne vrednosti tudi magično: po vsej Evropi je bil namreč razširjen amulet Jagnjeta Božjega, ki so ga ljudje nosili z romanj v Rim.

Čipka je vedno imela svojo ceno, v 19. stoletju pa je postala bolj dosegljiva preprostim ljudem, saj so jo začeli proizvajati industrijsko. Zato je postalo njihovo ročno izdelovanje še posebej cenjeno in poudarjeno, kot bi šlo za primitivno umetnost, in je doživelo pravi revival. Tako so konec 19. stoletja ustanovljali čipkarske šole. Ustanovljale so jih plemkinje. Dogajanje pa je bilo povezano tudi z meščansko romantiko, saj je ta sloj moral kar naprej opravičevati dejstvo, da je moderen. V Italiji je celo kraljeva družina hotela uveljavljati medregionalno identiteto: kraljica Margherita je v svojo garderobo vključevala »noše«, kar se je izkazalo kot politično uspešno. Tudi po prvi svetovni vojni je bilo v šolskem programu Gentilejeve reforme napisano, naj učiteljice uvajajo v pouk stare tehnike. Ženska dela so tako postala nacionalnega pomena, obenem pa so jih razumeli kot duhovno vzgojo učenk.

V 19. stoletju so se izjemno povečale tudi količine in vrste perila: spodnjega, hišnega, okenskega. Pojavil se je nov lik čistoče in čistosti. Idealna ženska ni bila več tista, ki je predla, ampak tista, ki je dobro prala in znala zagotoviti perilu trajanje. Spremenili so se tudi meddružinski odnosi: mož je šel na delo izven hiše, žena pa je ostala doma, njena glavna naloga je bila skrbeti za red in čistočo. Dom je tako postal prostor krašenja, poudarjena je bila estetika. Sami

otroci in žena so postali del domačega okrasja – okrasje v ženski modi se je tedaj zelo približalo načinu oblačenja pohištva (v naborkih, blagu)! Spremenila se je tudi poročna obleka, nevestina je postala bela, ženinova pa črna, kar nam ponazarja nekakšne nezemeljske odnose.

Med branjem knjige se nam res odpira bogato ozadje obleke – od izdelovalca do nosilca. Z natančno analizo materialne, arhivske, ikonografske in ustne dediščine nam avtor odkriva mnoge pomene, ki jih oblačilo zavzame v vsakdanji in praznični rabi. Pokažejo se družinski in sorodstveni odnosi, pa tudi odnosi med naročniki in izdelovalci. Spoznavamo današnje pomene oblačenja narodnih in ljudskih noš, ki so nam na prvi pogled dokaj zavozlani. Skratka – to je dobra knjigi o antropologiji in zgodovini oblačenja.

377

Jasna Simoneta

Zvonka Zupanič Slavec: *Endemski sifilis – škrljevska bolezen pri Slovencih v 19. stoletju : epidemiološka in javnozdravstvena raziskava*, Ljubljana : Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete : Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2001, 141 str. : ilustr.

Avtorica znanstvene monografije o škrljevski bolezni dr. Zvonka Zupanič Slavec je asistentka na Medicinski fakulteti v Ljubljani in vodja Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete. Ukvarja se predvsem z zgodovino medicine 19. in 20. stoletja. V pričujoči monografiji je Slavčeva objavila izsledke znanstvene raziskave o endemskem sifilisu na Slovenskem oziroma škrljevki, kot je bila bolezen poimenovana po vasi Škrljevo nad Bakrom v Kvarnerskem zalivu, kjer so prvič opisali primer te bolezni. Čeprav je delo v prvi vrsti prispevek k razumevanju zgodovine zdravstva in se je avtorica namenoma izognila vključitvi ustnih virov ter ljudskega verovanja, je lahko raziskava zanimiva tudi z etnološkega stališča. Pred seboj imamo dober oris delovanja ter osveščenosti javnega zdravstva v 19. stoletju in reakcij prebivalstva na bolezen in zdravljenje; nekateri objavljeni dokumenti so tudi koristen etnološki vir. Za ilustracijo pogojenosti bolezni je predstavljen še način življenja kranjskega kmeta v 19. stoletju. Takšna skorajda interdisciplinarna naravnost samo še povečuje prodornost raziskave.

Avtorica je na podlagi analize večinoma še neobjavljenega gradiva o škrljevski bolezni na Slovenskem in s primerjavo z dogajanjem na Hrvaškem sistematizirano predstavila to malo znano bolezen, ki pa je v prvi polovici 19. stoletja močno zaznamovala del slovenske populacije. Gre za približanje bolezni nemedicinski javnosti in, kot avtorica sama poudarja, za »osvetlitev lise neke zdravstvene epizode na Slovenskem«. Hkrati je potrdila delovno